

JAN RYŚ
Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie

DOI: 10.17460/2017.3_4.05

OBLICZE SPOŁECZNE I IDEOWE GALICYJSKICH ORGANIZACJI NAUCZYCIELSKICH Z POCZĄTKU XX WIEKU

WSTĘP

Galicja jest niewątpliwie kolebką zawodowego ruchu nauczycielskiego na ziemiach polskich. To tu już pod koniec XIX w. zaczęły powstawać organizacje o charakterze związków zawodowych, które brały w obronę głównie nauczycieli szkół ludowych przed nadużyciami ze strony władz oświatowych, dążyły do podniesienia społecznej rangi zawodu nauczyciela i organizowały wsparcie materialne swoim członkom. Powstanie tych organizacji było potrzebą chwili i związane było ze specyfiką ówczesnej Galicji. Z jednej strony wątpliwa w swoim kształcie autonomia galicyjska pozwalała na rozwijanie kultury narodowej i gwarantowała nauczanie w języku narodowym, a z drugiej strony wszechpotężny konserwatyzm społeczny w połączeniu z serwilizmem tłumiły wszelką myśl postępową i stały na straży utrwalonego od lat porządku społecznego, w którym nierówności nie tylko stanowe ale narodowe i zawodowe były zjawiskiem powszechnym. Jaśniepaństwo, wielebność i tytułomania były zewnętrznym przejawem głęboko zakorzenionych w świadomości społecznej różnic społecznych. Widać to wyraźnie w szeroko rozumianej oświacie galicyjskiej. Autonomia dała możliwość nauczania w językach narodowych, ale ten fakt nie wpłynął zasadniczo na zmiany oblicza ideowego szkoły. Prowadzona przez długie lata przemyślna i systematyczna germanizacja odniosła swój skutek i doprowadziła do zatarcia świadomości narodowej, którą zastąpiła świadomość wiernopoddańczej egzystencji. Dotyczyło to zwłaszcza najniższych warstw społecznych, przede wszystkim chłopstwa. Dopiero pod koniec XIX w. wyniku radykalizacji wsi, głównie poprzez ruch ludowy, chłop galicyjski dowiedział się, że jest Polakiem. W procesie tym szkoła miała ograniczone

możliwości oddziaływania. Władza autonomiczna nie zdobyła się bowiem na opracowanie oryginalnych planów nauczania dla polskiej szkoły w duchu tradycji narodowej. Zasadnicza zmiana dotyczyła języka nauczania, co w praktyce oznaczało, że tak samo jak przed autonomią chwalono zaborcę, tylko teraz po polsku. Habsburska germanizacja była niezwykle skuteczna, zwłaszcza na elementarnym poziomie nauczania. Nauczyciel ludowy, nękanym nieustannym nadzorem ze strony władz oświatowych, kościoła i dworu, niewiele mógł tu zmienić. Wprawdzie propaganda rządowa podkreślała jego dziejową misję, jako krzewiciela oświaty wśród chłopstwa *dla dobra kraju*, ale jednocześnie widziano w nim stróża starego porządku, z czym zgadzała się część nauczycieli: *Rozpowszechniając wiedzę, rozprószyliśmy ciemności, w których jeszcze masy narodu toną. Strzeżmy się tylko nie wprowadzać samowoli i bezładu, bo to były także główne przyczyny naszego upadku, ale strzegąc karność i posłuszeństwa dla władzy, naśladujemy zacnych przodków naszych*¹. Problemy ideologiczne i sprawy szkolne nie absorbowwały tak nauczyciela jak kwestie bytowe. W tym względzie dyskryminacja zawodowa była aż rażąca. Pensja nauczyciela była jedną z najniższych wśród oficjalnie wykonywanych zawodów. Nie wystarczała na pokrycie kosztów utrzymania, stąd też głodujący nauczyciele nie należeli do rzadkości, a wypadki częstych samobójstw odnotowywała prasa nauczycielska. Z materialną pauperyzacją szła w parze społeczna degradacja nauczyciela ludowego. Lekceważyła go nie tylko władza oświatowa, ale również, co było szczególnie bolesne, środowisko, w którym pracował. Dla chłopca galicyjskiego szkoła była, często kosztownym utrapieniem, a jej uosobieniem był nauczyciel. W tamtych czasach nie dziwiły nikogo aroganckie i lekceważące zachowania w stosunku do nauczycieli, zwłaszcza nauczycielek, a nawet fizyczna przemoc. Społeczne lekceważenie zawodu nauczyciela ludowego przejawiało się także w zakazie wstępu do kasyn urzędniczych. Lekceważyli go także koledzy po fachu, czyli nauczyciele szkół średnich. Takie były realia galicyjskie, w których nauczyciel uczący na wyższym poziomie, z reguły dzieci bogatszej części społeczeństwa, był traktowany z szacunkiem, a i jego pobory były znacznie wyższe. Odcinało się nauczycielstwo „szkół wyższych” od swoich kolegów nawet poprzez własną organizację zawodową.

Zahukany propagandą, osaczony dyskryminującym prawodawstwem, poddany systematycznej kontroli inspektorów, inwigilowany przez środowisko kościelne i dworskie, walczący o przetrwanie szukał nauczyciel galicyjski sojusznika w beznadziejnej nieraz sytuacji. Jedyne oparciem mogła być jego własna grupa zawodowa, znająca problemy codziennego życia i poszukująca dróg wyjścia z tego amoku. Środowisko to, wzorem nauczycieli szkół średnich, podjęło zdecydowane działania w kierunku stworzenia organizacji mających stać na straży jego interesów i o nie walczyć.

¹ *Co rozumiemy przez samodzielność, jakie ma ona znaczenie w szkole ludowej i jak ją budzić i kształcić u dzieci?* „Szkolnictwo Ludowe” 1893, nr 4, s. 57.

GALICYJSKIE ORGANIZACJE NAUCZYCIELSKIE NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Za jedną z pierwszych organizacji nauczycielskich na ziemiach zaboru austriackiego uznaje się powstałe w 1868 r. Towarzystwo Pedagogiczne². Powstanie tej organizacji było spełnieniem oczekiwań nauczycielstwa galicyjskiego. Nic też dziwnego, że w początkowym okresie działania w szeregach tej organizacji wstępowali licznie także nauczyciele ludowi. Ich napływ zaniepokoił profesorów gimnazjalnych, którzy poczuli się rzekomo zmarginalizowani i zaczęli przejawiać tendencje odśrodkowe³. Bez porównania lepsza sytuacja materialna i ambicje zawodowe nauczycieli szkół wyższych utrudniały harmonijne współdziałanie całego środowiska nauczycielskiego. Ostatecznie separatyzm profesorów doprowadził do powstania w 1884 r. Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych⁴. Organizacja ta miała niewątpliwe zasługi w rozwoju szkolnictwa średniego i polskiej nauki. Działała formalnie do 1945 r. Przejście Towarzystwa Pedagogicznego na pozycję konserwatywne i akceptacja polityki oświatowej rządu zniechęciły do tej organizacji nauczycielstwo ludowe. Porzuceni przez kolegów ze szkół wyższych, przystąpili do zakładania własnych organizacji, głównie o programach socjalnych i samopomocowych. Trzeba tu podkreślić, że inicjatywa organizowania się nauczycielstwa wyszła z grona nauczycielek, które z racji płci były dodatkowo dyskryminowane na terenie szkoły. W 1873 r. powstało w Krakowie Stowarzyszenie Nauczycielek, które stało się wzorem organizacyjnym dla nauczycieli z innych miast⁵. W 1885 r. powstało Towarzystwo Wzajemnej Pomocy nauczycieli i nauczycielek okręgu stanisławowskiego i tłumackiego⁶ [pisownia nazw organizacji nauczycielskich wymienionych w artykule jest zgodna z ich zapisem w oryginalnych dokumentach – red.]. Takich organizacji powstało kilka, ze względu na lokalny charakter i brak materiałów źródłowych nie sposób ich wszystkich odnotować. Bardziej prężną działalność prowadziło Towarzystwo wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek szkół ludowych okręgu bocheńskiego (1897)⁷, Towarzystwo Wza-

² *Protokół pierwszego posiedzenia zgromadzenia Pedagogicznego we Lwowie z dn. 24 II 1868 r.*, „Szkoła” 1868, s. 215–221.

³ M. Warmcki, *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych*, Lwów, Nakładem TNSW z Drukarni Szczęsnego Bednarskiego, 1894, s. 3–6.

⁴ A. Karbowiak, *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884–1908*, Lwów 1908, dodatek do „Muzeum” 1909, s. 6.

⁵ *Stowarzyszenie nauczycielek w Krakowie*, Kraków 1913, s. 1–3; K. Dormus, *Pierwsze zawodowe stowarzyszenia nauczycielek galicyjskich i ich wpływy na ówczesne życie szkolne*, w: *W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania. Uczeń – szkoła – nauczyciel*, red. K. Dormus i R. Ślęczka, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2012, s. 472.

⁶ S. Truchim, E. Pogórska, *Z początków zawodowego ruchu nauczycielskiego*, Warszawa, PZWS, 1958, s. 173.

⁷ *Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek szkół ludowych okręgu bocheńskiego*, Kraków, Drukarnia L. Anczyca, 1897.

jemnej Pomocy Nauczycieli i Nauczycielek szkół ludowych powiatu brodzkiego (1888)⁸, Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Nauczycieli i Nauczycielek Miejskich Szkół Ludowych we Lwowie (1889), Stowarzyszenie nauczycielek w Krakowie (1891)⁹, Towarzystwo Nauczycieli Ludowych w Galicji z siedzibą Nowym Sączu (1894) i Towarzystwo Nauczycieli Ludowych m. Lwowa (1896). Dwie ostatnie organizacje rozwinęły szeroką i różnorodną działalność w środowisku nauczycieli ludowych. Lwowskie Towarzystwo w latach 1894–1904 wydawało własne czasopismo pt. „Gazeta Nauczycielska”. Organizacja sądecka odegrała bardzo ważną rolę w rozwoju ruchu nauczycielskiego w Galicji. Jej geneza sięga roku 1892, kiedy pojawił się projekt jej powołania. Jednak dopiero w atmosferze pogarszających się stosunków pomiędzy nauczycielstwem a władzami oświatowymi w okresie jubileuszowego zjazdu TP doszło do powołania nowej organizacji, której organem stało się „Szkolnictwo Ludowe”.

W 1903 r. przy krakowskim oddziale Towarzystwa Pedagogicznego powstało Towarzystwo Nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych i Wydziałowych, któremu przewodniczył Stanisław Nowak¹⁰. Pomniejszych organizacji powstało jeszcze kilka. W 1904 r. powstało Stowarzyszenie Krajowe Ognisko Nauczycielskie – ku podnoszeniu dobrobytu wśród nauczycieli i popieraniu przemysłu krajowego, którego siedzibą był Lwów, a w 1906 r. Okręgowa Samopomoc Nauczycieli w Krośnie¹¹. Kraków odgrywał ważną rolę w organizacji ruchu nauczycielskiego. Tu działały sekcje Towarzystwa Pedagogicznego, TNSW i wspomniane Towarzystwo Nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych, które zainicjowało powstanie jednej organizacji nauczycielskiej dla Galicji. Dążenia zjednoczeniowe przyniosły efekt i ostatecznie 28 grudnia 1905 r. powołano Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego (dalej: KZNL), na czele którego stanął S. Nowak. Organizacja zyskała niemal powszechne poparcie nauczycieli ludowych, co nie znaczy, że procesy konsolidacyjne zostały tym samym zakończone. W dalszym ciągu powstawały lokalne organizacje, czego dowodem jest powołanie do życia Polskiego Towarzystwa Nauczycieli szkół ludowych w Rzeszowie¹² czy samopomocowego Towarzystwa „Pomocy koleżeńskiej nauczycieli i nauczycielek publicznych szkół ludowych popolitych i wydziałowych w powiecie politycznym podgórskim”¹³.

⁸ *Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek, powiatu brodzkiego*, Brody, Nakładem Towarzystwa z Drukarni Feliksa Westa, 1888. Statut został zatwierdzony 19 X 1888 r.

⁹ *Statut Stowarzyszenie nauczycielek w Krakowie uchwalony na walnym zgromadzeniu w dniu 22 Lutego 1891 roku*, Kraków, Drukarnia „Czasu”, 1891.

¹⁰ Z. Niemiec, *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji (1905–1919)*, w: *Szkice z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa, Zw. Naucz. Pols. Druk. B-cia Drapeczyńscy, 1939, s. 20.

¹¹ E. Podgórska, *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji 1905–1918*, Warszawa, NK, 1973, s. 154, przyp. 36.

¹² *Statut Polskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Ludowych w Rzeszowie*, Rzeszów, Nakładem Tow. Nauczycieli Szkół Ludowych z Drukarni J. A. Pelara, 1909. Statut został zatwierdzony przez c.k. Namiestnictwo we Lwowie 4 XI 1909 r.

¹³ Statut Towarzystwa wydano w Krakowie w 1914 r.

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI

*Płyńmy raczej z prądem czasu! Pierwszym warunkiem jest utrzymanie swojego ja, zdobycie bytu, a potem dążenie do idealów, bo przy głodnym żołądku trudno śnić o idealach*¹⁴. Ten fragment artykułu zamieszczonego na łamach „Szkolnictwa Ludowego” w 1894 r. najlepiej obrazuje sytuację, jaka panowała wśród nauczycieli ludowych, a tym samym oblicze ideowe powstających w tym czasie organizacji nauczycielskich. To brutalna prawda, ale zaspokojenie głodu fizycznego było dominującą ideologią dla większości nauczycieli, i pod takimi hasłami początkowo się jednoczyli. Z warunkami bytowania wiązała się szeroko rozumiana ideologia społeczna, a szczególnie pozycja nauczyciela w środowisku, w którym przyszło mu żyć i pracować. Nędza nauczyciela mogła budzić czasami litość, ale nie szacunek. Droga do szacunku i awansu społecznego wiodła przez polepszenie sytuacji materialnej. Od walki o godziwe warunki bytowania i podniesienie statusu społecznego nauczyciela, czyli o społeczną sprawiedliwość, rozpoczęły działalność organizacje nauczycielskie. Ciężka sytuacja materialna dotyczyła także niektórych nauczycieli szkół średnich, jednak w tym środowisku wszelkie narzekania uznawano za niestosowne, a nawet obraźliwe dla tej warstwy zawodowej. Jak zauważył jeden z pierwszych historiografów TNSW, zabieganie o sprawy materialne [...] *należą do najprzykrzejszych obowiązków Towarzystwa i jego Wydziału; leży w tem niesłychane upokorzenie, dla ludzi stojących na tym stopniu wykształcenia*¹⁵. Żadnej samopomocy czy wsparcia materialnego nie uwzględniono w *Statucie Towarzystwa*¹⁶. Jednak bezwzględna rzeczywistość złamała dumę nauczycieli szkół średnich i także ich zmusiła do rozwijania działalności samopomocowej.

Tworzenie wspólnych kas, udzielanie zapomóg w trudnych sytuacjach, organizowanie akcji charytatywnych – to cel działania pierwszych organizacji nauczycielskich. Potwierdza to zapis w *Statucie* jednego z najstarszych towarzystw samopomocowych w Brodach. Zapis ten niemal dosłownie powtórzono w *Statucie* Towarzystwa Nauczycieli i Nauczycielek Okręgu szkolnego Stanisławowskiego (1885): *Celem Towarzystwa jest udzielanie swoim członkom zapomóg zwrotnych, tudzież w wypadkach słabości lub w innem nadzwyczajnem nieszczęściu, – jak niemniej wdowom i sierotom po zmarłych członkach Towarzystwa, zapomóg bezzwrotnych*¹⁷. W takim duchu utrzymany był także statut Towarzystwa Nauczycieli Ludowych w Galicyi z siedzibą w Nowym Sączu, aczkolwiek organizacja ta miała szerzej zakreślone cele: [...] a) *popieranie szkolnictwa ludowego w ogólności, zaś interesów nauczycielskich w szczególności*, b) *udzielanie wzajemnej pomocy*

¹⁴ *Kilka słów na czasie*, „Szkolnictwo Ludowe” 1894, nr 33, s. 260–261.

¹⁵ M. Warmcki, *Towarzystwo...*, s 57.

¹⁶ *Statut Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, Lwów 1884.

¹⁷ *Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek, powiatu brodzkiego*, § 3; *Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek obwodu szkolnego Stanisławowskiego*, Stanisławów, Nakładem Towarzystwa, 1885, § 3.

*członkom tak materialnej jak i moralnej*¹⁸. Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w swojej działalności przewidział dodatkowo: *Udzielanie zapomóg koleżeńskich i tworzenie stypendyów dla członków i ich dzieci*¹⁹.

Najprostszą formą wsparcia materialnego były właśnie zasiłki losowe i udzielanie pomocy wdowom i sierotom po zmarłych członkach. Nauczyciele szkół wyższych założyli w tym celu oddzielny Fundusz im. A. Mickiewicza²⁰. Środki pozyskiwano głównie ze składek członkowskich, które nawet niewysokie mogły być uciążliwe dla nauczycieli. Zaczęto więc szukać innych sposobów zdobywania funduszy. Jednym z nich było szukanie bogatych sponsorów. Takie rozwiązanie znalazło się w *Statucie* lwowskiego Towarzystwa²¹. Pojawiły się też bardziej ambitne rozwiązania w zakresie gromadzenia środków finansowych. W 1892 r. na łamach „Szkolnictwa Ludowego” ukazał się projekt powołania towarzystwa nauczycieli ludowych, które miało zorganizować spółkę akcyjną zajmującą się kolportażem podręczników i pomocy naukowych²². Ten pomysł uskuteczniły także inne organizacje, osiągając zaskakująco dobre rezultaty. Największa organizacja, KZNL, była członkiem spółki „Fabryka Zeszytów Procner i ska”, prowadziła kolportaż książek i materiałów szkolnych, spółkę spożywczą, sprowadzała tańszy węgiel z Niemiec i organizowała wczasy dla swoich członków²³. Związek starał się zachęcać nauczycieli do zaangażowania się w życie gospodarcze kraju, poprzez [...] *wytwarzanie pewnych gałęzi przemysłu o własnym zarządzie lub spółce*²⁴. Wspomniane już towarzystwo Okręgowa Samopomoc Nauczycielska w Krośnie prowadziła także własną, dobrze prosperującą spółkę spożywczą²⁵. Ten rodzaj aktywności gospodarczej wśród nauczycielstwa ludowego został mocno zaakcentowany w *Statucie Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego*²⁶. Na podkreślenie zasługuje działalność Stowarzyszenia Nauczycielek w Krakowie, które podjęło skuteczną akcję zmierzającą do zapewnienia opieki emerytowanym koleżankom. Ze zgromadzonych funduszy wybudowano też w 1905 r. dom mieszkalny, który po dziś dzień służy celom związkowym²⁷.

Polepszenie pozycji materialnej to wzrost rangi społecznej nauczyciela, czyli kolejny element ideologii zawodowego ruchu nauczycielskiego. W realiach galicyjskich możemy mówić o jawnej dyskryminacji nauczyciela ludowego, głównie poprzez zaniżone płace w stosunku do innych zawodów. Płaca nauczyciela, jak

¹⁸ *Statut Towarzystwa nauczycieli ludowych w Galicyi*, Wieliczka, Nakładem Nauczycieli Ludowych Druk. J. Litwińskiego, 1896, s. 4.

¹⁹ *Statut Krajowego Związku*..., § 3.

²⁰ M. Warmcki, *Towarzystwo*..., s. 58.

²¹ *Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek miejskich szkół ludowych we Lwowie*, Lwów 1889, § 3.

²² „Szkolnictwo Ludowe” 1892, nr 12, s. 188–190.

²³ E. Podgórska, *Krajowy Związek*..., s. 103; Z. Niemiec, *Krajowy Związek*..., s. 39.

²⁴ „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1911, nr 13–14, s. 256.

²⁵ *Statut towarzystwa Okręgowa Samopomoc Nauczycielska w Krośnie*, Krosno 1907, s. 4.

²⁶ *Statut Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego*, Kraków 1913, pkt IV.

²⁷ K. Dormus, *Pierwsze zawodowe stowarzyszenia*..., s. 477.

w żadnym innym zawodzie, była uzależniona od wielu czynników. W pierwszej kolejności o wysokości zarobków decydowała kategoria gminy, dalej klasa, w której pracował nauczyciel, i dodatki służbowe, wypłacane według uznania władz²⁸. W tym ostatnim przypadku nauczyciel był skazany na indywidualne sympatie inspektora szkolnego. Od niego wyłącznie zależało, czy nauczyciel otrzyma dodatek stażowy za *nienaganną służbę*. Dużą niesprawiedliwością wobec nauczycielek był tzw. podatek od macierzyństwa, potrącany w wysokości 10%, na utrzymanie nauczycielek nadetatowych, zatrudnianych w miejsce urlopowanych lub chorych. Sytuacja materialna nauczyciela galicyjskiego była najgorsza w niemal całej monarchii. Gorszy los mieli jedynie nauczyciele w Tyrolu²⁹.

Ta nierówność obwarowana była prawem oświatowym, co budziło poczucie krzywdy i zrozumiały protest. Walka z niesprawiedliwym prawem była celem zawodowego ruchu nauczycielskiego niemal od samych początków³⁰. W pierwszej kolejności należało uświadomić prawnie nauczycieli, toteż w statucie KZNL jednym z celów działania było: [...] *udzielanie członkom pouczeń, rad i pomocy prawnej przez adwokatów*³¹. Wsparcia w tej walce udzielała prasa galicyjska, zwłaszcza „Szkolnictwo”, na łamach którego już w 1895 r. znalazła się deklaracja programowa: *Praw nauczycieli ludowych będziemy bronili jak dotąd z nieustraszoną odwagą i nie spoczniemy pierwej, dokąd obecny niesprawiedliwy system płac i personalnych stosunków nauczycielskich, oraz cały reakcyjny „kurs nowy” jaki teraz widzimy i czujemy w naszym szkolnictwie, zupełnie zmienione nie zostaną*³². Bardzo wyraźnie zostało to podkreślono w odezwie Towarzystwa Nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych i Wydziałowych (1905), która poprzedziła powstanie Krajowego Związku Nauczycielstwa Ludowego: *Czy my jako paryasy wobec innych funkcjonariuszów kraju i państwa, wobec nauczycieli wszystkich krajów monarchii, skazani na najcięższą pracę a najlichszą płacę nie znajdziemy już nigdy i nigdzie sprawiedliwości?*³³. W tym samym duchu utrzymane było **Słowo od Redakcji**, zamieszczone w pierwszym numerze „Głosu Nauczycielstwa Ludowego”. Droga do uzdrowienia panującej sytuacji miała wieść poprzez demokratyzację stosunków, a konkretnie poprzez powołanie „trybunału sprawiedliwości” dla nauczycieli i jawnego oceniania ich pracy³⁴.

Walka o równouprawnienie w dziedzinie ekonomicznej szła w parze z postulatami swobód obywatelskich. KZNL starał się tworzyć pewną ideologię wokół

²⁸ B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego wobec spraw socjalnych pracowników oświaty i nauki 1905–1994*, „Przegląd Historyczno Oświatowy” 1995, nr 1–2, s. 113.

²⁹ S. Truchim, E. Pogórska, *Z początków...*, s. 127.

³⁰ C. Wycech, *Założenia ideowe Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa, Nasza Druk., 1938, s. 15.

³¹ *Statut Krajowego Związku...*, § 3.

³² „Szkolnictwo” 1895, nr 10, s. 84.

³³ Cyt. za: Z. Niemiec, *Krajowy Związek...*, s. 21.

³⁴ *Krzywdy i błędy wynikające z wadliwych ustaw, mylnej ich interpretacji, lub wadliwego wykonania tak ustaw, jak rozporządzeń szkolnych oraz wnioski, zmierzające do usunięcia złego*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 11, s. 262.

nauczycielstwa, podkreślając jego dziejową misję. Zamierzano rozbudzać poczucie godności nauczyciela, jako tego, który ma w rękach *rząd dusz* i jest kapłanem prawdy. Domagano się wolności słowa dla nauczycieli poza murami szkoły, a także swobód religijnych i praw politycznych. Już w 1901 r. na ogólnym wiecu nauczycielskim w Przemyślu po raz pierwszy pojawiły się hasła: *zupelnego rozdziału szkoły od kościoła i równego i bezpośredniego prawa głosowania*³⁵. O wolność wyznania i kwestie narodowe upomniano się także w **Programie nauczycielstwa ludowego**...: *Każdy nauczyciel z przyrodzonych praw swoich ma zupełną swobodę służenia swemu wyznaniu (obrządkowi) i narodowości według swojego upodobania, lecz zawsze zgodnie z przewodnimi ideami zawodu nauczycielskiego, tj. z ideą sprawiedliwości, miłości bliźniego i postępu*³⁶. Za żądaniem swobód obywatelskich szły zachęty do *służby obywatelskiej w życiu publicznemu*. W tym przypadku nauczyciele mieli angażować się w działalność organizacji i stronnictw politycznych, *szczerze życzliwych postępowej oświacie i nauczycielstwu, a działających na drodze legalnej*³⁷, o czym przyjdzie nam jeszcze wspomnieć w dalszej części opracowania.

Dążenie do polepszenia sytuacji materialnej, walka o równe prawa i swobody obywatelskie nie kolidowały z dążeniami do solidaryzmu społecznego, a w pierwszej kolejności do szukania wspólnego frontu dla organizacji nauczycielskich, gdyż [...] *tylko świadome i jednolite działanie wszystkich członków może być uwieńczone pomyślnym skutkiem*³⁸. Wszystkie organizacje bez wyjątku lansowały wspólnotę interesów ponad wszelkimi podziałami. W odezwie poprzedzającej powstanie KZNL zwracano się [...] *do Koleżanek i kolegów w całym kraju bez różnic narodowości wyznań, płci i stanowiska, aby solidarnie w interesie własnym jako też całego stanu nauczycielskiego, a tem samem w interesie dobra i przyszłości narodu ocknęło się nauczycielstwo ze zniechęcenia, zwątpienia a nieraz nawet i rozpacz i stanęło do walki ostatecznej o nasze prawa i egzystencję ludzką*³⁹. *Każdy nauczyciel i nauczycielka [...] powinni czuć się członkami stanu nauczycielskiego*⁴⁰. Solidarność nauczycielska pojmowana była dwupłaszczyznowo. Po pierwsze, dążono do zatarcia różnic pomiędzy nauczycielami szkół ludowych a szkół *wyższotypowych*. W tej dziedzinie nie udało się doprowadzić do pełnej jedności, choć można było obserwować wspólne akcje nauczycieli szkół średnich i ludowych, chociażby w dziedzinie dokształcania. Dążenia do solidarności zawodowej wykraczały poza granice Galicji. Już w 1899 r. przedstawiciel TNSL Zygmunt Mayer uczestniczył w ogólnoaustriackim zjeździe nauczycielstwa

³⁵ *Zjazd niemiecko-austriackich nauczycieli*, „Szkolnictwo” 1901, nr 27, s. 195–196.

³⁶ *Program zawodowy nauczycielstwa ludowego w Galicji uchwalony przez Wydział Wykonawczy Ankiety dnia 28. XII. 1905 w Krakowie, opracowany przez S. Zaleskiego*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 1, s. 9.

³⁷ Tamże, s. 11.

³⁸ *Program zawodowy nauczycielstwa ludowego*..., s. 5.

³⁹ Cyt. za: Z. Niemiec, *Krajowy Związek*..., s. 21.

⁴⁰ *Program zawodowy nauczycielstwa ludowego*..., s. 7.

w Wiedniu. W 1906 r. nauczyciele niemieccy w czasie swojego pobytu w Krakowie byli podejmowani przez przedstawicieli nauczycielstwa ludowego, a w trakcie rozmowy została podniesiona kwestia stworzenia *związku związków*, który byłby siłą nacisku na centralne władze monarchii⁴¹. Idea rzucona w atmosferze ożywienia po wydarzeniach 1905 r., została częściowo zarzucona i na zjeździe delegatów nauczycielstwa w Wiedniu (1907) do kwestii nauczycielskiego internacjonalizmu nie wracano⁴². Jednak już w roku następnym dokonał się znaczny postęp w tej dziedzinie. Na zwołanym w Pradze wiecu nauczycielskim powołano Związek Nauczycielstwa Słowiańskiego, którego wiceprezesem został S. Nowak, a członkiem zarządu W. Bieroński⁴³.

Druga płaszczyzna, na której szukano wspólnego frontu, to kwestie narodowościowe. Tutaj ścierały się głównie interesy polskich i ukraińskich nauczycieli. Wielonarodowość Galicji doprowadziła do powstania nacjonalizmów, które z pewnością były na rękę władzy zaborczej, widzącej w nich osłabienie jedności poddanych. Organizacje nauczycielskie starały się tłumić niesnaski narodowościowe. Na Zjeździe Delegatów KZNL w 1906 r. uchwalono deklarację o współpracy z ukraińską Bratnią Pomocą (Wzaimna Pomicz)⁴⁴. W 1907 r. zorganizowano wiec oświatowy we Lwowie pod hasłem ponadnarodowej solidarności nauczycielskiej⁴⁵. Sytuacja stawała się coraz bardziej napięta, co wiązało się po części z wydarzeniami politycznymi. Tendencje nacjonalistyczne pojawiały się nie tylko wśród członków Bratniej Pomocy, ale nie kryło ich też ani Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, ani Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne. Do tarć dochodziło także w łonie KZNL, co ostatecznie doprowadziło w 1913 r. do faktycznego rozłamu i powstania Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego w Galicji. Jednak pomimo podziałów nierzadko interesy zawodowe brały górę nad nacjonalistycznymi zapędami.

Dążenia organizacji nauczycielskich do solidaryzmu społecznego napotykały na równie poważne przeszkody. Realia galicyjskie nie pozostawiały wiele do wyboru. Sojusz można było budować z tworzącą się tu klasą robotniczą, która pomimo słabości gospodarczej tej dzielnicy rosła w siłę. Różnice w celach i założeniach były jednak dość znaczne, stąd też bardziej naturalnym sojusznikiem wydawało się być chłopstwo. Już w 1897 r. na łamach „Szkolnictwa” ukazał się artykuł programowy, w którym pojawiło się hasło: *W ludzie, z ludem i dla ludu*⁴⁶. W poprawie doli chłopca dostrzegano poprawę doli nauczyciela i polepszenia sytuacji szkolnictwa wiejskiego. Uchwałę o *zupelnej solidarności pod względem społeczno-politycznym ze Stronnictwem Ludowym* podjęto także na pierwszym

⁴¹ *Niemieccy pedagodzy w Krakowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 9, s. 230.

⁴² *Austriacki Związek Nauczycielstwa Ludowego*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, s. 113.

⁴³ *Stanowisko delegatów PTP na zjeździe nauczycielstwa słowiańskiego w Pradze*, „Miesięcznik Pedagogiczny” 1908, nr 9, s. 113, 135.

⁴⁴ *Sojusz nauczycielski Polsko-Ruski*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 12, s. 294.

⁴⁵ *Refleksje powiecowe*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 2, s. 50, 62.

⁴⁶ *Nauczyciel a lud*, „Szkolnictwo” 1897, nr 1, s. 3–4.

Zjeździe Delegatów Towarzystwa Nauczycieli Szkół Ludowych w Rzeszowie w 1887 r. i na kolejnym zjeździe w Stryju. Do wspólnego działania z chłopstwem nawoływał także KZNL [...] *nauczyciele ludu, jak to już sama nazwa wskazuje, powinni oprzeć się przede wszystkim, na szerokich warstwach ludowych, których są naturalnymi sprzymierzeńcami*⁴⁷. W tym przypadku walka o podniesienie rangi zawodu toczyła się równoległe z walką o godność stanową chłopstwa. Jednak sojusz nauczycielsko-chłopski był wielce wyważony, a organizacje nauczycielskie nie mogły się jednoznacznie określić, którą z opcji politycznych w łonie samego ruchu ludowego popierać. W kwestiach politycznych sprawa była o tyle skomplikowana, że zarówno KZNL, jak i później Polski Związek Nauczycielstwa Ludowego w swoich statutach deklarowały swoistą apolityczność. Apolityczność deklarowały także inne organizacje związane z oświatą, jak chociażby Stowarzyszenie Związek c.k. Inspektorów szkolnych okręgowych w Galicji i W. Ks. Krakowskiem (1909)⁴⁸. W późniejszym czasie KZNL zalecał współpracę z ugrupowaniami popierającymi *sprawę nauczycieli, ale bez warunku wstąpienia pod sztandary ich stronnictw*. Na łamach „Głosu...” ukazywały się informacje o programie niektórych ugrupowań, ale nie były do jednoznaczne wezwania do współpracy z nimi. Czasami informacje te były ze sobą sprzeczne, tak jak w czasie kampanii wyborczej 1907 r., co w konsekwencji przyniosło porażkę wyborczą nauczycieli⁴⁹. Samoistnie nauczycielstwo nie przedstawiało wystarczającej siły politycznej, aby można się było z nią liczyć, a żadne ugrupowanie nie przejawiało też autentycznej i bezinteresownej chęci do współpracy. Dał temu wyraz S. Nowak na zjeździe KZNL w Rzeszowie (1910). Podjęta tam uchwała oddawała w ręce Prezydium decyzję, *które stronnictwo polityczne ma popierać w przyszłości nauczycielstwo związkowe*⁵⁰. Swoistym drogowskazem miał być artykuł K. Notza⁵¹, ale nie odniósł on oczekiwanego rezultatu i nie doszło do konsolidacji politycznej nauczycieli, w efekcie czego kolejne wybory w 1911 r. były klęską nauczycielstwa. Pojawiły się więc głosy nawołujące do zmiany dotychczasowego kierunku poszukiwań sojusznika i zwrot do organizacji socjalistycznych, które *zawsze popierały sprawy nauczycielskie w Radzie Państwa*⁵². Mimo podejmowania różnorodnych prób i poszukiwań praktycznie do wybuchu wojny w 1914 r. nauczycielstwo ludowe nie znalazło poważnego sojusznika politycznego.

Idee szeroko rozumianego postępu przewijały się w programach organizacji nauczycielskich często. *Każdy nauczyciel z racji swego zawodu jest pionierem postępu*⁵³. Pomniejsze organizacje ów postępowo utożsamiały w pierwszej kolejno-

⁴⁷ *Program zawodowy nauczycielstwa...*, s. 12.

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. StGKr, 226.

⁴⁹ E. Podgórska, *Krajowy Związek...*, s. 66.

⁵⁰ *Protokół z posiedzenia komisji wnioskowej IV zjazdu KZNL 1 lutego 1906 r. w Rzeszowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1910, nr 10, s. 185.

⁵¹ K. Notz, *Nauczycielstwo wobec stronnictw politycznych*, „Szkolnictwo” 1910, nr 25.

⁵² *Szkolnictwo i nauczycielstwo w stosunku do polityki*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1912, nr 4–5, 8–9, 10.

⁵³ *Program zawodowy nauczycielstwa...*, s. 6.

ści z podnoszeniem poziomu intelektualnego nauczycieli, a co się z tym wiąże – z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych. Także i w tej dziedzinie były wyraźne różnice w działaniach pomiędzy TNSW a organizacjami nauczycielstwa ludowego. Nauczyciele ludowi, zatroskani o swój byt, na dalszym planie stawiali doskonalenie zawodowe. Ich koledzy ze szkół średnich i wyższych nie mieli aż tak palących problemów socjalnych, stąd mogli się bardziej angażować w doskonalenie. Ponadto w ich szeregach skupiał się świat galicyjskiej pedagogiki, który tworzył teorie na miarę szkoły średniej. Podnoszenie kwalifikacji i wzajemne wsparcie w dokształcaniu były jednymi z kierunków działalności statutowej TNSW⁵⁴. Czasopismo „Muzeum” stało się faktycznie poradnikiem metodycznym w wielu przedmiotach. Tu też toczyła się dyskusja odnośnie treści nauczania, podręczników i charakteru wychowania.

Organizacje nauczycielstwa ludowego, skoncentrowane na samopomocy, w kwestiach dokształcania szukały wsparcia w TNSW, które organizowało im bezpłatne kursy metodyczne⁵⁵. Powszechną formą praktykowaną przez organizacje nauczycielstwa ludowego było tworzenie bibliotek pedagogicznych pomocnych w samokształceniu i organizacji życia kulturalnego. W tym też celu zakładano kółka muzyczne, organizowano wycieczki i odczyty⁵⁶. KZNL jako największa organizacja organizował bardziej zaawansowane formy dokształcania. Jednym z największych przedsięwzięć w tej dziedzinie było zorganizowanie w 1913 r. kursów uniwersyteckich w Zakopanem. Ważną rolę w podnoszeniu kwalifikacji odegrało wydawane od 1912 r. czasopismo „Ruch Pedagogiczny”.

Postęp rozumiany był także w szerszym zakresie, a mianowicie wiązano go z reformami szkolnictwa. Idea ta od samego początku przyświecała nauczycielom spod znaku TNSW i znalazła się na pierwszym miejscu w *Statucie* tej organizacji⁵⁷. W istocie działania Towarzystwa były wielopłaszczyznowe, ale najistotniejsze były postulaty i petycje kierowane do władz oświatowych, poparte licznymi analizami. Koncentrowały się one wokół przepełnienia szkół i liczebności klas, sieci szkolnej, wyposażenia szkół i podręczników⁵⁸. Pod koniec XIX w. niezwykle ożywioną agitację w tej dziedzinie prowadziło TNSL, podejmując stosowne uchwały na kolejnych zjazdach oraz poprzez publicystykę na łamach wydawanych czasopism. Sponsorowało także wydawnictwa zwarte. *Jedna z broszur Jakiej reformy potrzebuje szkoła ludowa w Galicji* (1899), wydana nakładem Towarzy-

⁵⁴ *Wzajemne udzielanie sobie najnowszych zdobyczy naukowych, tudzież spostrzeżeń i doświadczeń w praktyce nauczycielskiej, Statut Towarzystwa Nauczycielki Szkół Wyższych*, § 1, pkt. b.

⁵⁵ *Sprawozdanie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1909, nr 4, s. 63.

⁵⁶ *Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych i Wydziałowych miejskich w Krakowie za r. 1905, 1905*, Kraków 1906, s. 4.

⁵⁷ *Popieranie wszelkich spraw, mających na względzie rozwój szkół wyższych lub dobro ich nauczycieli, Statut Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, § 1, pkt. a.

⁵⁸ B. Łuczyńska, *Koło krakowskie TNSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych 1884–1939*, Kraków, Wydawnictwo UJ, 1991, s. 19.

stwa, wywołała spore zamieszanie i poważne obawy wśród galicyjskich konserwatystów⁵⁹.

KZNL w swoich dążeniach wyznaczył sobie za cel stworzenie szkoły powszechnej, jednolitej, obowiązkowej i wieloletniej, czyli wieloklasowej i publicznej⁶⁰. Nauczyciele dążyli do zagwarantowania im możliwości decydowania o kierunkach rozwoju szkolnictwa ludowego chociażby poprzez demokratyczne wybory kandydata do RSK⁶¹. Szeroko rozumiany postęp miał się dokonać poprzez cały szereg wieców oświatowych, które KZNL organizował cyklicznie. Do najgłośniejszych należał Publiczny Grunwaldzki Wiec Oświatowy (1910), na którym przemawiali przedstawiciele ruchu ludowego i literacji⁶². Wsparcia zrzeszonym nauczycielom udzielało Towarzystwo Szkoły Ludowej. Choć organizacja ta przejawiała zagadkowy stosunek do nauczycielstwa, to jednak dobro oświaty ludowej brało górę⁶³.

KWESTIE NARODOWE I NIEPODLEGŁOŚCIOWE

Dobro narodu często przejawiało się w programach działania organizacji nauczycielskich. W odezwie Towarzystwa Nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych i Wydziałowych z 1905 r. wzywano nauczycieli do walki także w imię *dobra i przyszłości narodu*. Nauczyciele szkół średnich dobra wspólnoty upatrywali w działaniach zmierzających do zwiększenia roli języka polskiego w nauczaniu, do nadania mu dominującej roli oraz zwracali uwagę na konieczność opracowania podręcznika z wypisami. Efektem toczonych dyskusji było wypracowanie *Planu nauki języka polskiego w gimnazjach i szkołach realnych*, który został zatwierdzony przez Radę Szkolną Krajową w 1889 r.⁶⁴ Plan koncentrował się głównie na kwestiach rozwiązań metodycznych, a kwestie narodowe pogodzone z duchem konserwatywnej władzy. Do swoiście pojmovanego wychowania narodowego TNSW powracało często, zgłaszając jednak postulaty możliwe do zaakceptowania w ówczesnej rzeczywistości politycznej. W tym duchu utrzymana była broszurka P. Pyrylaka *O potrzebie i środkach kształcenia poczucia narodowego u młodzieży naszej*, która w 1888 r. ukazała się we Lwowie. Autor nawiązując do czasów Komisji Edukacji Narodowej, kiedy to obchody rocznic narodowych były obowiązkowe w szkołach, proponował przywrócić ten zwyczaj i położyć większy nacisk na kontakt młodzieży z dziełami sztuki, obiektami i pamiątkami narodowymi. Kwestie związane z językiem nauczania poruszane były też na łamach prasy nauczycielskiej kierowanej do nauczycieli ludowych. W 1894 r. „Szkolnictwie

⁵⁹ S. Truchim, E. Pogórska, *Z początków...*, s. 127.

⁶⁰ *Program zawodowy nauczycielstwa...*, s. 4–19.

⁶¹ *Nauczycielstwo ludowe nie ma głosu*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, s. 109.

⁶² *Grunwaldzki Wiec Oświatowy w Krakowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1910, nr 13–14, s. 227.

⁶³ *Sprawozdania Naczelnego Zarządu i program obecnej działalności*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 7 i 8, s. 157.

⁶⁴ B. Łuczyńska, *Koło krakowskie...*, s. 43.

Ludowym” pojawił się artykuł krytykujący dotychczasowy obowiązek nauczania języka niemieckiego w szkołach ludowych⁶⁵. W 1908 r. bardziej śmiały tekst pojawił się w „Głosie Nauczycielstwa Ludowego”, w którym zawarto postulat zniesienia obowiązkowej nauki tego języka w szkołach ludowych, a zwłaszcza w szkołach pospolicznych⁶⁶.

Przybierające na sile separatyzmy narodowe w monarchii habsburskiej, jakie pojawiły się z początkiem XX w., radykalizowały także środowisko nauczycielskie, które coraz śmielej zaczęło stawiać dobro narodu ponad „złem koniecznym”, jakim była rzeczywistość polityczna. Znakomicie oddaje to referat Wincentego Bierońskiego wygłoszony na Zjeździe Słowiańskim w Pradze: *Uznajemy państwowe prawa i przepisy i spełniamy obowiązki, które nam one dyktują, bo je uznawać i spełniać musimy [...] Z tego atoli bynajmniej nie wynika, żeby nam nie wolno było czuć się obywatelami narodu i ponad pisane prawa, nami rządzącego, stawiać wyżej [...] przyrodzone prawa narodu*⁶⁷. Równocześnie władze KZNL podjęły kilka uchwał dotyczących kwestii narodowych. W 1907 r. uchwalono rezolucję w sprawie obrony polskości w zaborze pruskim i rosyjskim⁶⁸. Potępiano też antypolskie akcje na Chełmszczyźnie i w Poznańskim⁶⁹. Mimo ożywienia politycznego i przybierającego na sile ruchu niepodległościowego nauczyciele wykazywali jednak tendencje zachowawcze. W spisie odczytów wygłoszonych w poszczególnych ogniskach Związku na przestrzeni lat 1906–1911 tylko jeden odczyt wygłoszony przez J. Kolonko w Jasionce w 1908 r. (*Ojczyzna w życiu i dziełach Mickiewicza*) dotyczył kwestii narodowościowych i niepodległościowych⁷⁰. Bierne postawy nauczycieli można usprawiedliwiać swoistym zniewoleniem, jakiemu byli w dalszym ciągu poddawani. Każdy przejaw niezależnej myśli był odczytywana jako wywrotowość i groził utratą stanowiska. Z tego też powodu niemal do wybuchu I wojny światowej ruch nauczycielski nie wysuwał postulatów niepodległościowych. Wizja przyszłości narodu sformułowana przez S. Zaleskiego była dość niejasna. Pisząc o konieczności współpracy z ruchem ludowym, stwierdził on, że [...] *byłoby nadto aktem wielkiej roztropności politycznej w przededniu chwili, w której lud ujmie w swe dłonie ster rządów w państwie i kraju*⁷¹. Wskazywałoby to na wizję rewolucji społecznej, ale nie zryw niepodległościowy. Dopiero przed samym wybuchem wojny, kiedy działalność organizacji paramilitarnych wpłynęła na nastroje społeczne, ożywiło się także nauczycielstwo. Powszechnie organizowano obchody rocznic ważnych wydarzeń z przeszłości Polski⁷². Tuż

⁶⁵ „Szkołnictwo Ludowe” 1894, nr 8, s. 54.

⁶⁶ *Prawne podstawy obowiązkowej nauki języka niemieckiego w szkołach ludowych*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1908, nr 20, s. 298.

⁶⁷ *Wychowanie jednolite*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1908, nr 22, s. 344.

⁶⁸ *Protest Zarządu krajowego Związku nauczycielstwa ludowego przeciw barbarzyńskim gwałtom Prusaków w ziemiach polskich*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 11, s. 223.

⁶⁹ *Nowy rozbiór Polski*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1911, nr 21–22, s. 366; 1912, s. 466.

⁷⁰ E. Podgórska, *Krajowy związek*..., s. 159, przyp. 22.

⁷¹ *Program zawodowy nauczycielstwa*...

⁷² *U wstępu do nowej pracy*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1913, nr 1, s. 6.

przed wybuchem wojny KZNL wezwał wszystkich nauczycieli do świętowania kolejnej rocznicy powstania styczniowego. Na łamach „Głosu...” ukazała się także odezwa zachęcająca do wstępowania w szeregi strzelców, a nauczycieli do odbywania szkoleń sanitarnych i instruktorskich organizowanych przez Związek Strzelecki⁷³. Na spotkania nauczycielskie zapraszano działaczy socjalistycznych i niepodległościowych. W 1913 r. na jednym z lwowskich kursów oświatowych organizowanych przez Ognisko Nauczycielskie prelegentem był J. Piłsudski, a E. Rydz-Śmigły uczestniczył w wiecu nauczycielskim w kwietniu 1914 r.⁷⁴ Nie ulega wątpliwości, że dopiero wybuch wojny i akcja legionowa wyrwały ogół nauczycielstwa galicyjskiego z wiernopoddańczego marazmu i nauczyciele również wzięli udział w tworzeniu zrębów niepodległego państwa. Julian Smulikowski, wiceprezes ZPNL, był kierownikiem biura Departamentu Organizacyjnego Naczelnego Komitetu Narodowego. Oprócz niego w NKN pracowali: Roman Sowa, Andrzej Bielas i Stanisław Nowak. Nauczyciele spod znaku ZPNL pracowali także w Centralny Biurze Szkolnym⁷⁵.

PODSUMOWANIE

Pierwsze organizacje nauczycielskie w Galicji tworzyły się na podłożu socjalno-bytowym. Ciężkie warunki, w jakich przyszło żyć nauczycielom, zwłaszcza nauczycielom ludowym, sprawiły, że polepszenie bytu materialnego urastało do rangi nadrzędnej ideologii. Nauczyciel nie mógł i nie chciał zajmować się polityką i działalnością konspiracyjną, bo groziło to pozbawieniem i tak skąpych dochodów. Dopiero rosnący w siłę ruch związkowy poza kwestiami materialnymi zwracał także uwagę na godność zawodu nauczycielskiego, na posłannictwo, jakie miał nauczyciel do spełnienia wśród ludu wiejskiego, i co się z tym wiązało – kwestię doskonalenia zawodowego i intelektualnego. Podkreślano, że nauczyciel jako krzewiciel postępu powinien być wolny w swoich myślach i wypowiedziach. Miał być także animatorem życia kulturalnego i gospodarczego. Tym sposobem miał się przyczynić do utrwalania solidaryzmu zawodowego i społecznego. Idee narodowe i niepodległościowe nie znalazły należytego odbicia w programach organizacji nauczycielskich z powodów, o których już pisaliśmy powyżej. Solidną rekompensatą w tych kwestiach była aktywność nauczycieli w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch I wojny światowej i w trakcie jej trwania, która to aktywność inspirowana była przez ZPNL, a koncentrowała się na budzeniu ducha narodowego i szerzeniu idei niepodległościowych, jak również na bezpośrednim udziale w działaniach wojennych i pierwszych organizacjach państwowotwórczych.

⁷³ *W dziejowej chwili...*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1913, nr 1, s. 3; 1914, nr 5, s. 69.

⁷⁴ *Z działalności „Ogniska naucz.” We Lwowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1914, nr 10, s. 22, 186.

⁷⁵ E. Podgórska, *Krajowy Związek...*, s. 107.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. StGKr, 226.
- Co rozumiemy przez samodzielność, jakie ma ona znaczenie w szkole ludowej i jak ją budzić i kształcić u dzieci?* „Szkolnictwo Ludowe” 1893, nr 4.
- Dormus K., *Pierwsze zawodowe stowarzyszenia nauczycielek galicyjskich i ich wpływy na ówczesne życie szkolne*, w: *W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania. Uczeń – szkoła – nauczyciel*, red. K. Dormus i R. Ślęczka, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2012.
- Grunwaldzki Wiec Oświatowy w Krakowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1910, nr 13–14.
- Grześ B., *Związek Nauczycielstwa Polskiego wobec spraw socjalnych pracowników oświaty i nauki 1905–1994*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1995, nr 1–2.
- Karbowiak A., *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884–1908*, Lwów, Nakładem TNSW z Drukarni Szczęsnego Bednarskiego, 1908, dodatek do „Muzeum” 1909.
- Kilka słów na czasie*, „Szkolnictwo Ludowe” 1894, nr 33.
- Luczyńska B., *Koło krakowskie TNSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych 1884–1939*, Kraków, Wydawnictwo UJ, 1991.
- Nauczyciel a lud*, „Szkolnictwo” 1897, nr 1.
- Niemiec Z., *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji (1905–1919)*, w: *Szkice z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa, Zw. Naucz. Pols. Druk. B-cia Drapeczyńscy, 1939.
- Niemieccy pedagodzy w Krakowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 9.
- Notz K., *Nauczycielstwo wobec stronnictw politycznych*, „Szkolnictwo” 1910, nr 25.
- Nowy rozbiór Polski*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1911, nr 21–22.
- Podgórska E., *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji 1905–1918*, Warszawa, NK, 1973.
- Prawne podstawy obowiązkowej nauki języka niemieckiego w szkołach ludowych*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1908, nr 20.
- Program zawodowy nauczycielstwa ludowego w Galicji uchwalony przez Wydział Wykonawczy Ankiety dnia 28. XII. 1905 w Krakowie, opracowany przez S. Zaleskiego*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 1.
- Protest Zarządu krajowego Związku nauczycielstwa ludowego przeciw barbarzyńskim gwałtom Prusaków w ziemiach polskich*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 11.
- Protokół pierwszego posiedzenia zgromadzenia Pedagogicznego we Lwowie z dn. 24 II 1868 r.*, „Szkoła” 1868.
- Protokół z posiedzenia komisji wnioskowej IV zjazdu KZNL 1 lutego 1906 r. w Rzeszowie*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1910, nr 10.

- Refleksje powiecowe*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 2.
- Sojusz nauczycielski Polsko-Ruski*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1906, nr 12.
- Sprawozdania Naczelnego Zarządu i program obecnej działalności*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1907, nr 7 i 8.
- Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa nauczycieli i Nauczycielek Szkół Ludowych i Wydziałowych miejskich w Krakowie za r. 1905, 1905*, Kraków 1906.
- Stanowisko delegatów PTP na zjeździe nauczycielstwa słowiańskiego w Pradze*, „Miesięcznik Pedagogiczny” 1908, nr 9.
- Statut Krajowego Związku Nauczycielstwa Ludowego w Galicyi*, Kraków, Nakładem Krajowego Związku Nauczycielstwa Ludowego, Drukarnia Literacka, 1906.
- Statut Polskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Ludowych w Rzeszowie*, Rzeszów, Nakładem Tow. Nauczycieli Szkół Ludowych z Drukarni J. A. Pelara, 1909.
- Statut Stowarzyszenie nauczycielek w Krakowie uchwalony na walnym zgromadzeniu w dniu 22 Lutego 1891 roku*, Kraków, Drukarnia „Czasu”, 1891.
- Statut Towarzystwa nauczycieli ludowych w Galicyi*, Wieliczka, Nakładem Nauczycieli Ludowych Druk. J. Litwińskiego, 1896.
- Statut Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, Lwów 1884.
- Statut towarzystwa Okręgowa Samopomoc Nauczycielska w Krośnie*, Krosno 1907.
- Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek miejskich szkół ludowych we Lwowie*, Lwów 1889.
- Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek obwodu szkolnego Stanisławskiego*, Stanisławów, Nakł. Towarzystwa, 1885.
- Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek szkół ludowych okręgu bocheńskiego*, Kraków, Drukarnia L. Anczyca, 1897.
- Statut Towarzystwa wzajemnej pomocy nauczycieli i nauczycielek, powiatu brodzkiego*, Brody, Nakładem Towarzystwa z Drukarni Feliksa Westa, 1888.
- Statut Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego*, Kraków 1913.
- Stowarzyszenie nauczycielek w Krakowie*, Kraków 1913.
- Szkolnictwo i nauczycielstwo w stosunku do polityki*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego”, 1912, nr 4–5, 8–9, 10.
- Truchim S., Pogórska E., *Z początków zawodowego ruchu nauczycielskiego*, Warszawa, PZWS, 1958.
- U wstępu do nowej pracy*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1913, nr 1.
- Warmcki M., *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych*, Lwów 1894.
- Wycech C., *Założenia ideowe Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa, Nasza Druk., 1938.
- Wychowanie jednolite*, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1908, nr 22.

Z działalności „Ogniska naucz.” We Lwowie, „Głos Nauczycielstwa Ludowego” 1914, nr 10.

Zjazd niemiecko-austriackich nauczycieli, „Szkolnictwo” 1901, nr 27.

The social and ideological aspects of Galician teachers' organization at the beginning of the 20th century

Summary

The first teachers' organizations in Poland were established in Galicia at the end of the 19th century. Galicia was the poorest country in the Austro-Hungarian monarchy, which is why the teachers' movement was established there mainly on economic grounds. The first organizations of folk schools' teachers aimed at enabling a mutual support with regards to the material and legal protection. On the second place, there were issues of training and self-education. The goals of the Society of Academic Teachers were slightly different. As the financial situation of the representatives of this profession was more favorable, they were focused mainly on teaching and the organization. In the teacher organizations' statutes, the issue of national liberation was not raised. However, just before the outbreak of World War I, a significant radicalization among teachers could be observed.

Keywords: trade unions, teacher movement, teachers of folk schools, economic situation of teachers.